

in Dudlebi, posredno lahko sklepamo iz krajevnih imen tudi na druga plemena, zato ni nujno potrebno, da poudarja naziv slovenski samo razliko od Nemcev ali Furlanov. Na območju stare novgorodske kolonizacije navajajo še viri XV. stoletja krajevna imena *Slovjanka*, *Voločok slověnskij* in *Slověnskij pogost* (Selišček, Trudy 141), kjer gre gotovo samo za razliko od druge slovanske okolice. Nobenega dokaza nimamo, da bi se Poljaki, Čehi in Lužiški Srbi kdaj imenovali *Slověne* in tudi v Rusiji se razen Novgoroda nikjer ne pojavi to ime. Niederle je sam dvomil, da bi ime *Slovaška*, *Slovak* poznalo staro kontinuiteto. Za ime *Slovinci* med rekami Lebo in Služo pa je gotovo, da je mlado, brez vsake zgodovinske tradicije.

(Nadaljevanje prihodnjič)

Jože Stabéj, star.

IZ ZGODOVINE SLOVENSКИH SLOVARJEV

»Slovenskih slovarjev ni po njihovi notranji vrednosti še nihče ocenil«, je zapisal A. Breznik l. 1926 v prvi svoji obravnavi o slovenskih slovarjih in še pristavil, da »je v njih mnogo več duševnega dela in tudi jezikovnega bogastva, kot se je doslej mislilo.«¹ Ko je 26. marca 1944 sredi dela in načrtov padlo Brezniku pero iz roke, je zamrlo hkrati z njim malone tudi vsako nadaljnje proučevanje in vrednotenje slovenskih slovarjev, takó tiskanih kakor rokopisnih. Po pretrganem Breznikovem delu za nov slovenski slovar nekako od l. 1921 sèm, ko je neutruden zapisal v svoj že l. 1902 kupljeni izvod Pleteršnikovega slovarja iz ustnih in iz 380 pisanih ter tiskanih virov 17.060 movih besed (7.940 v I. del, 9.120 v II. del), in po njegovih tehtnih obravnavah o slovenskem slovarkem besedju, je treba Breznikovo raziskovanje o slovenskih slovarjih dopolniti, ponekod tudi popraviti, predvsem pa nadaljevati. Ali ni mlajši slovenističen rod za take vsekakor naporne, zamudne in skrajno ñadrobne opravke nič kaj navdušen? Je pa to naša prva naloga, če hočemo, da se bomo sčasom res dokopali do zgodovinskega slovarja slovenskega jezika in za njim do vseh ostalih besednjakov, ki so nam takó potrebni, neogibno nujni, in ki nam bodo potrjevali ter ohranjali, med drugim, samobitnost slovenskega naroda za nazaj in za naprej.

Prvi slovar, ki je poleg nemških, latinskih in italijanskih besed vknjižil tudi slovenske — oba Dalmatinova Registra l. 1578 in 1584 ter Bohoričeva slovnica l. 1584 niso pravi slovarji — je *Dictionarium quatuor lingvarum*, ki ga je sestavil po ustnih virih, besedišču slovenskih protestantskih piscev, predvsem pa po omenjenih Registrih in slovnici, l. 1592 Hieronim Megiser. Pri tem pa ne smemo prezreti, da je res prvi slovenski slovarček napisal in izdal okrog l. 1580 za potrebe stanovske šole v Ljubljani Adam Bohorič, t. j. *Elementale Labacense cum Nomenclatura trium linguarum latinae, germanicae et sclavonicae*; ni pa bil, žal, najden do zdaj noben izvod tega slovarčka, a Megiser ga je verjetno uporabil, kar sklepamo npr. po njegovem zapisu slovenskega mesečnega imena gnilz (= november), ki ga ni v nobenem drugem doslej znanem delu slovenskih protestantskih piscev.² Megiserjev slovar iz l. 1592 (odslej Meg¹) ima 8575 slovenskih besed, pri čemer na kraju iz Bohoričeve slovnice vzeti slovniški zgledi seve niso upoštevani in všteti.

Stvarne okoliščine v 18. stoletju na Koroškem, kjer tedaj še ni bilo občutnejših narodnostnih nasprotij med Slovenci in Nemci, so terjale tudi od Nemcev znanje slovenščine. To je kar očitno povedala Marija Kristina Pferschmann, vdova l. 1749 umrlega tiskarnarja Janeza Friderika Kleinmayra, vdrugo poročena z deželnim trompetarjem Francem Antonom Pferschmannom; l. 1758 namreč poudarja v posvetilu knjižice Grammatica Oder Windisches Sprachbuch Janezu Antonu grofu pl. Goessu, da je znanje slovenščine (Windische Sprache) nujno in potrebno »sowohl den Vornehmen = als auch gemeinen Mann in Handel, und Wandel als eine fast zu sagen unumgängliche Nothwendigkeit«.

Grof Goess, tudi koroški deželni glavar, je bil poleg znanja slovenščine také zavzet za Slovence, da je celo sam spisal slovensko-nemško slovnico,³ ki nam pa o nji pobljže ni ničesar znanega. Po Goessovi spodbudi in ob njegovi pomoči so se lotili celovski jezuitje dela za drugo, pomnoženo in »popravljeno« izdajo Megiserjevega slovarja iz l. 1592. Pokraj prej omenjene potrebe po slovenski knjigi je bilo odločilno za vnovično izdajo Meg¹ to, da je bival Megiser od l. 1593 do 1601 v Celovcu, kjer je bil do l. 1600 rektor stanovske gimnazije, posebno pa še, ker je imel Meg¹ iz Dalmatinovega Registra v Biblii 1584 tudi več slovenskih besed iz koroškega narečja.

Nova izdaja Meg¹ je izšla typis Joannis Friderici Kleinmayr l. 1744 v Celovcu kot Dictionarium quatuor linguarum... Auctore Hieronymo Megisero... Opera, & Studio... Societ. Jesu Collegii Clagenfurtensis correctum & auctum (odslej Meg²). Sestavo in pisanje slovarja so zaupali jezuiti družbenemu udu in koroškemu rojaku Antonu Miklazu, roj. 9. nov. 1700 v Železni Kapli, ki je bil tudi slovenski pridigar in misijonar na Koroškem⁴. V skladu z zamislijo vseh pobudnikov za novi slovar je hotel dati Miklazu delu predvsem koroško obeležje in sicer také, da je Meg¹ pomnožil zlasti z besedjem in rečenicami koroškega narečja, kar je prvi primer v dotedanem slovenskem knjižnem izročilu. Prav izrazit samosvoj koroški značaj slovarja so hoteli izdajatelji poudariti tudi s tem, da so vlepili pred naslovno stran poseben list v velikosti 14 × 19,5 cm z dvema podobama pri ustoličenju koroških vojvod in sicer tisti, ki ju ima Valvasor l. 1689 v Die Ehre dess Hertzogthums Crain, VII. Buch, t. j. obred umestitve na knježjem kamnu pri Krnskem gradu in poklonitev ob vojvodskem stolu pri Gospe sveti⁵.

Miklazu začetega dela ni mogel dokončati, umrl je 1. junija 1743 v Celovcu, ko je bil zgotovil nekako pet šestin, t. j. okrog 657 strani (A₁^a—T₁₁^a) od skupnih 783 strani (A₁^a — Ccc₈^a) slovarja. Nadaljevanje in dokončanje slovarja, t. j. okrog 126 strani (T₁₂ b — Ccc₈^a), je prevzel nekdo, ki ga do zdaj ni bilo mogoče dognati. Prva znamenja novega prireditelja se začno namreč kazati na fol. T₁₁ b in T₁₃ a, ko se pojavijo oblike vum za prejšnji vun, posebno pa še prve oblike na -u v moškem pridevniškem imenovalniku, t. j. gerdu, traglivu, nelubesnivu, terdoglavu, nevoshlivu biti itd., pozneje tudi na -e npr. Divije (Zz, b), Simshne (Aaa₁ b). Povedati pa je treba, da vseskoznje doslednosti v pisavi črk in oblik nista poznala ne Miklazu ne drugi prireditelj, ki je pisal npr. besedo volja na fol. Zz₈^{a, b} takole: Dobra vojla, fuoja vojlia, fojo voljo, s'enega drufiga voljo, akuje boshja vola, s'voljo.

Meg¹ im 333 strani (A₁^a—X₇^a) slovarskega besedila in, kakor že rečeno, 8575 slovenskih besed; Meg² pa ima 783 strani slovarja in 21.188 slovenskih besed, je torej pomnožen za 450 strani in kar za 12.613 slovenskih besed, také da nikakor ne drži nepreverjeno, a večkrat zapisano mnenje, da je Meg² le druga izdaja

Meg¹. Res je, da je Meg² prevzel iz Meg¹ skoraj vse nemške iztočnice, izpuščene so npr. Aderlaffung, Ancker, Arbaitfelig, Arbaiten vergeblich, Auffwecker, Edel gestain, Richter stuel, Thav, Vnverndert; zato so pa pripisani v Meg² slovenski pomeni tudi za onih 15 nemških iztočnic (Feigwartzen, Hafs pel, Jughund [windfpil, Knewel, Krebs] bruftharnisch, Lasseysfen, Massholderbaum, Niesswurtz, Onmächtig, Schal von aim Ey, Schiltkrot, Schmitzwort, Schutzloch, Spinnrad, Zanflajsch), ki jim Meg¹ ni vedel ali ni pripisal slovenske besede. Pri iztočnicah in njihovem zaporedju se je Meg² držal prav po redu Meg¹, novih vrinkov, kakor sta npr. Zusammenklauben, Zumäffsen, sicer ni. Izpustil pa je Meg² nekaj slovenskih besed iz Meg¹ in sicer docela, ali pa jih je nadomestil s svojimi, novimi. Take izpuščene besede so npr. kodvinje, prefti, draftiti, gnussen, sladtkofneijden, fapovejdati, sheftoperniza, pokvariti, sverniti, ftonovit. Pri ftonovit je Meg², U_{u5}^a, (tiskovna napaka U_{u3}) z iztočnico vred vse izpustil, le italijansko besedilo iz Meg¹, T₁^a, pod iztočnico Vnverndert je pripisal, po pomoti pač, naslednji iztočnici Unvergolten.

Glavni pomen in posebna vrednost Meg², ki so jo doslej slovarju skorajda vsi ocenjevalci ali sploh odrekli, ali pa nič kaj cenili, je v velikem novem slovenskem besednem zakladu, katerega precejšnji del je tu celó prvič vknjižen in je potem prešel v druge slovarje kakor tudi v slovenski knjižni jezik. Ne sodi sem, da bi navajali vso množino teh besed; kdor se zanje zanima, so mu na voljo v popolnem izpisu v slovarskem oddelku Inštituta za slovenski jezik SAZU. Glonar, ki se je prvi med Slovenci potrudil, da je slovar nekoliko поблиže pregledal, ni bil pravičen v svoji sodbi, da je Meg² v glavnem ponatisnjena prva izdaja, celó s tiskovnimi napakami vred in da, sicer precej razširjena, v primeri s prvo ni noben napredek⁶. Zares površnega in nepreudarnega ocenjevalca slovarja vsekakor odbije ter vznevolji vse graje vredna zanikrna grafika, kakor je npr. povei, kai, je, meni, ftorit (B b₇^a), Svetlu, perhajaj, fe, denit, fvitlu, bit, fvitat (U_{u4}^a), ko je zlasti od tod Miklauz skoraj za vsako slovensko besedo postavil vejico. Ali pa so to le tiskarske pogreške, ki jih je seve v slovarju na pretek? Potem pa Miklauzeva pisava ars — za raz — (arsvefelit, ars vesat, arsmozhit itd.), ki pa ni dosledna, ker beremo tudi resmakat, respet, reftegnit, refhailit, resbelen itd.; drugi prireditelj pa oblike ars- obče ni več zapisal. V slabo moramo šteti slovarju tudi 208-krat večinoma po nepotrebnem ali napačno zapisani nemčizem edn, en, npr. Er hat eine üble Gewohnheit. On ima eno hudo navadu (M₅^b), a takoj mu moramo zapisati v dobro stavke, kakor npr. Er ist ein grosser Mensch. On je velik zlovek (N₅^a). Tudi drugi nemčizem ta za nemški der, die, das je uporabljen v slovarju kar 447-krat, zopet večji del na nepravilnem mestu, kakor npr. Das Vass fließt Ta fod tozhi, (I₆^a). Vse te slabosti, ki jih bi pri nadrobnejšem ocenjevanju še z marsičem pomnožili, še zdaleč nikakor ne odtehtajo vseh slovarjevih dobrih reči. Poleg novih slovenskih besed so predvsem rečenice in v stavke postavljene besede iz pogovornega jezika vsekakor vredne, da jih zelo cenimo, najsi je to in ono še takó nerodno ter okorno, s tedanjo koroško narečno primesjo pocvirvano.

O nekih razlikah med Miklauzevo ureditvijo slovarja in ono drugega neznanega pisca, ki je nanje opomnil že Glonar⁶, je treba povedati še to, da je Miklauz izpustil zelo poredko, in še to iz tiskarsko-tehničnih vzrokov, zmanjkalo je prostora, iz Meg¹ kako italijansko besedo, ki jih je pri nekaterih iztočnicah, npr. Vleiss anwenden (Ss₂^a), tudi do 20. Drugi prireditelj pa je pričel obsirno italijansko besedje v Meg¹ krajšati, izpuščal je manj važne besede in rečenice,

ponekod pa je pristavil kaj novega; tudi nedoločnik na -ti je pri njem bolj pogosten, ko pri Miklauzu. Opomnjo o krivi rabi kakšne besede, t. j. abus. [ive] je pripisal drugi urednik naprvo na fol. X x 7^a pri iztočnici Wachtmeister, vendar njegova jezikovna očiščevalna vnema je bila le navidezna, saj je potem sam mimmo zapisal perzaitu, gratat, Zafelz, Zeringa, zerati, ponuzat, poferderbat, zaih, zahen, Zügel, zushribat (Bbb₄^a—Ccc₃^b) in še več tega; zraven pa je na fol. U u 2^a začel ponekod še pisati prejšnji h po nemško s ch — nagmachen, na da gmacha, pregrecha, grech, slachta, priglicha —, celó nemški ck za prejšnji k najdemo pri njem, npr. volcka (= folka), od vickshiga (Xx₁^b, Xx₃^a).

Zaradi utesnjenega prostora, pri čemer so takele obravnave vedno prikrajšane in nepopolne, moremo opomniti le še na dvoje. Med viri, ki sta jih imela poleg Meg¹, pri rokah prireditelja Meg², je bilo mogoče ugotoviti samó še Dalmatinov Register v Bibliji 1584 in Jambrešičev Lexicon Latinum iz l. 1742. Veliko besed v Meg² ima pristavek Cro. (atice), Car[milolice], ki ga v Meg¹ ni, je pa v Registru. Ponekod so v Meg² pristavljene iz Registra nove besede, ki jih Meg¹ nima, npr. Fuss-Schammel (K₃^b) stoliz pod nuje; Gnad (N₁^a) Cro. milofardje; Hagel (N₈^b) Cro. krupiza; Martern (X₃^b) Cro. muzhiti, je v Meg¹ (I₇^b) brez Cro., v Registru pa Hervazki . . . Muzhiti; Mercken (X₆^b) Cro. prezhitati, broyti, v Meg¹ (I₃^b) brez Cro., v Registru pa: Slovenski, Besjashki prezhitati, Broyti. Pri večini primerov, ki jih je vzel Meg¹ iz Registra, a ni pristavil Car, Cro., je Meg² pritačnil Cro., Car., koroške besede iz Registra pa so v Meg² brez opomnje, da so koroške.

Andrej Jambrešič je bil ud zagrebške jezuitske družbe, zato je umevno, da so imeli tudi jezuiti na Slovenskem predvsem njegov slovar iz l. 1742. Na povezavo Meg² z Jambrešičevim Lexiconom naj pokažeta le dva primera. Jambrešič 152, 153: Corda ae, f Kefzno -zrel fitek ali Sito. Ein spath zeitiges Getreyd. Meg¹, U₃^a, ima le: Senn. Corda tetiva, corda; Miklauz pa je v Meg², Ii₃^b, vknjižil: Senn. Corda. Pozhafno fejme, Car. tetiva. Meg², N₁^b, ima: Goller. Exomis. Sukna bres rokau, a tega v Meg¹ ni; pri Jambrešiču, 279, pa beremo: Exomis, idis, f. Zobunecz, ali Halya prez rukávov. Ein Rock ohne Ermel.

Vpliv slovarja iz l. 1744 na poznejše slovenske slovarnike je bil zdaleč večji, ko se običajno misli in piše. Prvo samoobsebno umljivo povezavo z Meg² kaže Vocabulario v Grammatica Oder Windifches Sprach-Buch iz l. 1758. Potem ima besede iz Meg² rokopisni Dictionarium Germanico-Slavonicum Ivana Antona Apostla iz l. 1760. Med deli Marka Pohlina izpričuje največjo uporabo Meg² njegovo Tu malu besedishe iz l. 1781. Prav takó se je rad zatekal k Meg² Ožbalt Gutschmann pri pisanju svojih del, najbolj pa pri sestavi nemško-slovenskega slovarja l. 1789. In takó bi lahko ugotavljali malone zapored pri vseh slovenskih slovarnikih preko Murka do Pleteršnika, da so zajemali več ali manj besed iz Meg². Glede Pleteršnika, ki navaja v I. delu, XIV, med viri izrecno obe izdaji Meg. iz l. 1592 in 1744, je treba popraviti Breznikovo mnenje⁷, ki ga je našel v nalogi Vide Vrtovčeve⁸, da je Plet. rabil samó drugo izdajo Meg. iz l. 1744. To se dá oporeči že z dokazi v Plet. s. v. nederje, poštajna, šestopernica, breziv — da ne gremo v široko — kjer Plet. navaja med viri tudi Meg., a tistih besed v Meg² ni! Veliko besed si je izpisal iz Meg² Oroslav Caf, kar se dá zdaj lahko ugotoviti, a jih je Plet. vknjižil kot Cafove brez navedbe vira, ki so ga prepisovalci Cafovih slovarskih prispevkov izpustili; včasih pa je Plet. pripisal Cafovi besedi še določnejšo označbo, npr. ogr. pri hrž, nasiten, t. j. da je Caf zapisal besedo iz slovenskega narečja ali knjištva na Ogrskem; v resnici pa jo je našel

v Meg², Dd, 1^a s. v. Rocken in Dd,⁷ s. v. Satt. Da se za naprej izognemo takim in podobnim zapisom, stare pa, ki jih je nič koliko, popravimo, je treba, da začnemo načrtno z delom, ki sem nanj sprva opomnil.

Opombe: ¹ RDHV III. (1926), 110 — ² Plet. I., 222 ima za gnilec 1) vir: Meg., Boh. — C., torej iz Bohoriča po Cafovem zapisu. Bohoričeve Arcticae horulae 1584 sem trikrat pazljivo prebral, a besede gniltz v njih nisem našel. Da sem besedo morda vendarle prezrl? — ³ Karl Ernst Newole, Die Offizin Kleinmayr in Klagenfurt bis zur Gründung der Zeitschrift »Carinthia«. Car. 144. Jahrg. (1954), 485 — ⁴ Joža Glonar, v SBL II., 115 — ⁵ Takšen vlepak ima izvod Meg² v NUK, sign. 6869 II. A. e. Podobi iz Valvasorja ima tudi Valvasorjevo berilo Mirka Rupla I. 1951, 161, 163; omenil ju je pa že Glaser I. (1894), 169 — ⁶ Dr. Joža Glonar, Naš jezik. V Ljubljani 1919, 53, 54 — ⁷ RDHV III. (1926), 112 — ⁸ SJ III. (1940), 68—72.

Ocene in poročila

JOSIP VIDMAR, DROBNI ESEJI

»Drobni eseji« Josipa Vidmarja* so izšli že leta 1962. Avtor jih je razvrstil v dvoje poglavij. Eseji prvega poglavja prikazujejo njegov interes za različne umetnostne vrste, v esejih drugega poglavja pa nas Vidmar seznanja s svojimi pogledi na nekatere svetovno pomembne književnike. Teoretski eseji prepričujejo, da razen glasbe ni umetnostnega področja, za katerega bi mu zmanjkalo moči, da spregovori o njem tehtno besedo. Naj gre za literarno umetnost, ki zavzema v njegovem kritičnem in teoretskem pisateljsstvu osrednje mesto, za gledališko umetnost, za likovno in arhitekturno umetnost ali pa za prevajalska vprašanja, o vsem piše naravnost z umetniško sugestivnostjo. Medtem ko za glasbo in za arhitekturo, ki ju smatra za najvišji umetnostni vrsti, ni izdelal »pismenih« kriterijev in meril, ki bi po njegovem splošnem umetnostnem nazoru mogli biti podlaga za ustvarjalno kritiko, pa obsegajo teoretski »drobni eseji« bistro premišljene kriterije za vrednotenje književne, likovne in gledališke umetnosti ter za prevajalstvo. To so kriteriji za področja, kjer je doslej tudi sam ustvarjal in ustvaril dosti pomembnega.

V tej knjigi se jasno uveljavljata dve osnovni in poglavitni sestavini Vidmarjeve narave. Prva se pojavlja kot tenkočutna elementarna sila, s katero kritik vpija vase umetniško poustvarjeno življenje in naravo. Ta izrazita občutljivost za artistske, oblikovne moči umetnine in za njenega tvorca se druži z literarno sposobnostjo, ki literarna doživetja adekvatno prenaša in ureja v pojmovni red analitične besede in stavka. To prvo njegove narave bi mogli imenovati — umetniško, predstavlja pa tisto njeno polovico, s katero se avtor svobodno, nevezano izpostavlja »živosti« in zakrnelosti tega, kar stopa pred človeka z ambicijo umetnine. Druga sestavina njegove narave in njegovega pisateljstva pa se pojavlja kot logična, precizna misel in kot spoznavna sposobnost, s katero odkriva Vidmar nekatere osrednje zakone in lastnosti umetnosti. Ta sposobnost ga vodi do nekaterih jasnih in logičnih formulacij kriterijev, po katerih utegnemo dokaj zanesljivo razpravljati o umetniškem delu. O umetnostnih in kritičnih kriterijih razpravlja v esejih Pogovor o Arhimedovi točki, O gledališki kritiki, O likovni kritiki, mimogrede pa tudi o nekaterih drugih esejih. Zlasti v prvem eseju je razvil svoj filozofski pogled na umetnost in filozofsko utemeljil smisel in značaj umetnostne kritike.

Svojo teorijo literarne kritike gradi na prepričanju, da mora obstajati absolutni kriterij, »s katerim se da vse umetnostno delo vseh časov preceniti in presoditi glede vrednosti in umetniške pomembnosti«. Do absolutnega kriterija pa je mogoče priti le tedaj, če vemo, »kaj absolutnega izraža umetnost«. Prepričan je, da to, umetnostno absolutno ne morejo biti sami zase ne misel ne resnica pa tudi ne čustvo, ampak je to lahko in tudi je edinole življenje. »Umetnost uprizarja življenje«. Ker pa ga uprizarja tudi slaba literatura, je lahko absolutno merilo uprizorjenega življenja samo »živost« umetnine, tista živost, ki priteka v umetnino »iz elementarnega življenja, iz svobode«. Za resnično umetnino je zato svoboda na vse strani, nasproti sebi in nasproti svetu,

* Josip Vidmar, Drobni eseji. Založba Obzorja, Maribor 1962.